

Benest@r. A fons

número 1
Envel·liment Actiu

Parlament de Catalunya

L'envel·liment demogràfic i les seves conseqüències en la vida quotidiana

Jeroen Spijker

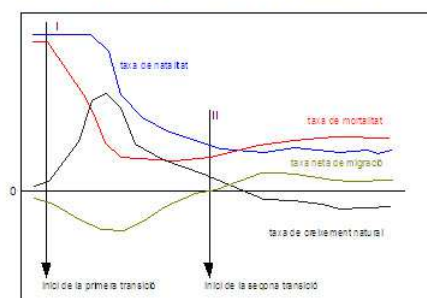
Jeroen Spijker és investigador "Juan de la Cierva" al Centre d'Estudis Demogràfics i del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona. En aquest article fa un breu repàs dels factors que han permès que cada vegada més persones arribin a edats més elevades i apunta alguns dels reptes sociopolítics que aquest context pot generar.

CANVIS DEMOGRÀFICS

L'esperança de vida ha anat augmentant a l'Estat espanyol des dels finals del segle XIX. L'impacte de la mortalitat s'ha desplaçat de la infància i l'adolescència a les edats madures i avançades, al mateix temps que les malalties cròniques, degeneratives i de societat han substituït a les infeccioses i contagioses com principals causes de mort. A més dels canvis en l'esperança de vida, que passa dels 34 anys per als homes i 36 anys per a les dones al 1900 a 78 i 84 anys al 2006, també la mitjana de fills per dona ha baixat dels cinc a menys de dos. No obstant això, encara que les taxes de natalitat i de mortalitat van baixar d'aproximadament el 30 per mil habitants a valors pròxims a 10, això no va ocórrer simultàniament, sinó que el descens de la fecunditat va començar molt més tard que el de la mortalitat. Per tant, des de 1900, la població espanyola s'ha multiplicat per 25. Aquesta profunda transformació, que és part integrant de les transformacions socials del segle XX, ha adoptat el nom de "transició demogràfica", i després "primera transició demogràfica" per a poder-la distingir amb les tendències actuals en la mortalitat, fecunditat i migració i les transformacions en la família i els canvis en els valors que han tingut lloc des dels anys 70 del segle passat a Europa -i una mica més tard en els països del Mediterrani. Mentre el motor de la primera transició demogràfica era el descens de la mortalitat, a la segona transició és el descens de la fecunditat. A la segona transició, a més, hi ha una taxa neta positiva de migració i una esperança de vida que segueix millorant. No obstant això, la taxa crua de mortalitat supera la de la fecunditat, degut a que la fecunditat és realment baixa i hi ha un important envel·liment de la població, per la qual cosa la immigració no serà suficient amb el temps per a pal·liar el descens en la població (veure Gràfic 1).

Gràfic 1. Esquema de la primera i segona transició demogràfica als països occidentals.

Font: D. Van de Kaa (1999).

Com a resultat dels canvis en la natalitat, la mortalitat i les migracions, la població d'Espanya no només ha augmentat sinó que també envellit. Encara que l'arribada d'aproximadament 4 milions d'immigrants des de l'any 2000 i (en part com a conseqüència d'això) un augment en l'Índex Sintètic de Fecunditat (ISF) d'1,16 fills per dona el 1998 (el nivell més baix registrat) a 1,38 el 2006 s'ha rejuenit lleugerament la població. Quan les generacions nombroses nascudes als anys 60 i 70 s'envelleixin i tinguin una esperança de vida més alta que l'actual, la població major de 65 anys augmentarà de manera important. Per exemple, segons l'Institut Nacional d'Estadística el 2051 tres de cada 10 persones serà major de 65 anys (16,4 milions de persones) i els homes i dones de 65 anys tindran una esperança de vida de 20,6 i 24,8 anys respectivament. A més, encara que la ràtio dona-home baixarà per l'augment més elevat de l'esperança de vida masculina, hi haurà una proporció molt més gran de dones en aquestes edats (veure Taules 1 i 2).

Taula 1. Canvis en la població espanyola, la seva estructura i el Índex Sintètic de Fecunditat, 1981-2051

	1-3-1981	1-11-2001	1-1-2008	1-1-2051
Població (milions)	37,7	40,8	45,3	53,1
Població 65+ (mil.)	4,2	7,0	7,5	16,4
Edat 65+/total	11,2%	17,0%	16,6%	30,8%
Edat 85+/65+	6,2%	10,1%	12,2%	20,8%
♀ per 100 ♂ edat 65+	146	137	136	119
♀ per 100 ♂ edat 85+	223	232	216	169
ISF	2,04 (1981)	1,24 (2001)	1,38 (2006)	1,53 (2031-)

Font: Instituto Nacional de Estadística (<http://www.ine.es/>): Cifras de població: Censos del 1981 i del 2001 i proyecciones calculadas a partir del Censo del 2001. ISF: Registradas y estimadas (escenario 1)

Taula 2. Canvis en l'esperança de vida a Espanya, 1980-2051

	1980	2004-5	2020	2051
Homes:				
Al néixer	72,4	77,3	80,1	83,0
Edat 65	14,8	17,5	19,0	20,6
Dones:				
Al néixer	78,5	83,9	86,2	

Font: Instituto Nacional de Estadística (<http://www.ine.es>)

CANVIS POLÍTIQS COM A CONSEQÜÈNCIA DE L'ENVELLIMENT DE LA POBLACIÓ

No obstant, malgrat aquest augment en la supervivència, la mida dels nuclis familiars ha disminuït substancialment degut al descens en la fecunditat. Com a conseqüència d'aquest anomenat "doble envelliment" la proporció de gent gran ha augmentat d'una manera espectacular. No és sorprenent, llavors, que la política hagi d'afrontar, cada vegada més, decisions relacionades amb les conseqüències de l'envelliment, encara que sovint la resposta política arribi com a reacció als efectes. Els canvis polítics o les noves mesures provocades per l'envelliment de la població es troben en àmbits diferents. Per exemple, en l'àmbit del benestar social i la sanitat pública el govern Espanyol va presentar la "Llei de l'Autonomia Personal i la Dependència" (efectiva des de 1-1-2007), on l'Estat ha de proveir i finançar els serveis que necessiten les persones dependents per patir una malaltia o accident invalidant o a l'arribar a la vellesa per a poder realitzar les activitats bàsiques de la vida diària. Altres exemples són els canvis en l'edat de jubilació, la direcció dels quals depèn molt de l'estat de l'economia. En temps d'alt nivell d'atur diferents governs han animat i facilitat empreses privades per a implementar sistemes de prejubilació per deixar els llocs de treball a la gent més jove (sobretot als anys 90), mentre que en l'actualitat la discussió tendeix cap a l'augment de l'edat de jubilació, sobretot en alguns branques d'activitat com la sanitat pública on hi ha una greu escassetat de personal dedicat a les tasques de cura per a la gent gran amb dependència. També veiem una pressió sobre els sistemes públics de pensions per l'augment tant de la proporció de persones ancianes com per la prolongació de vida en aquestes edats.

CANVIS EN LES RELACIONS INTERGENERACIONALS COM A CONSEQÜÈNCIA DE L'ENVELLIMENT

En part pels canvis en l'estructura de la població per edat, l'envelliment de la població també duu associats canvis en l'estructura de les llars. De forma global, s'està reduint el nombre mig de persones a cada llar per l'augment del pes de les llars formades per parelles sense fills, les llars monoparentals i les unipersonals. A part dels joves que protagonitzen aquestes transformacions, això s'explica també per la manera en què estan canviant les pautes convencionals de la gent més gran. Per exemple, les llars en les quals resideix més d'un nucli conjugal i les llars "extenses" (aquelles en les quals els adults conviuen amb els seus propis fills però també amb altres familiars, com per exemple algun dels seus progenitors) disminueixen. Aquestes formes de llar solien encarregar-se del suport familiar als més ancians i, encara que de forma cada vegada més minoritària, han distingit fins a poc la Mediterrània de la resta d'Europa, on ja eren pràcticament inexistent. Doncs bé, també aquí duen camí de desaparèixer, però sobretot per a les dones, perquè segueix sent molt més freqüent la convivència amb altres familiars entre els vidus que entre les vídues.

Aquesta independència familiar que està augmentant en les edats avançades, especialment entre les dones que viuen soles, és un reflex de la millora en les condicions econòmiques -encara que les pensions de viduitat no proporcionen els mateixos recursos que una pensió contributiva amb cònjuge a càrrec. Per tant, pel que fa a les relacions intergeneracionals es podria deduir que, com que en passades èpoques hi havia pocs ancians i la majoria d'ells vivien amb la família, els vincles entre avis i néts eren més estrets. Aquesta imatge pot tenir a veure amb la realitat d'algunes escasses famílies de classe mitja o alta que han idealitzat els cronistes de la vida familiar del passat. Degut a les altes taxes de mortalitat, tenir tots els avis al néixer era una excepció per a la immensa majoria de la població. En canvi, per als madurs actuals, una vegada tenen pràcticament criats els seus fills mantenen un important paper familiar.

No obstant això, la composició de la llar no ens diu massa sobre l'extensió i la intensitat de les relacions amb els parents que resideixen en llars distintes. Els nous estudis sociològics que han analitzat la intensitat dels llaços entre subjectes emparentats però no co-residents, van mostrar un canvi familiar diferent al que s'havia suposat fins a llavors. Era cert que l'amplitud de les xarxes familiars s'havia reduït. Era igualment cert que, dels tres llaços tradicionals, el de filiació, el de germanor i el d'aliança, els dos últims tenien cada vegada menys rellevància. Però no ho era que el conjunt de llaços de parentiu s'hagués afeblit, ni que decaiguin els suports i les ajudes materials. Al contrari, aquests s'havien intensificat, però seguint un criteri molt més restrictiu i discriminatori, concentrat en els llaços de filiació. Aquest canvi en les formes de suport, és un resultat directe de l'envelliment, perquè no seria possible sense una supervivència pràcticament segura fins a edats molt avançades dels integrants d'aquesta cadena vertical.

La verticalització de les relacions familiars fa que els membres de la família tinguin edats, necessitats i recursos diferents, afavorint la diversitat i l'intercanvi. Per exemple, avui dia els joves poden viure amb els seus pares fins a edats abans impensables, amb els estudis pagats, i sense contribuir econòmicament a les despeses de la llar fins i tot quan tenen ingressos propis. Quan opten per formar la seva pròpia llar, sols o amb parella, molts d'ells reben ajuda econòmica per afrontar l'augment en el preu de l'habitatge (tant de compra com de lloguer) i la falta d'habitatge social, motiu pel qual sovint s'esperen per a tenir fills (de vegades fins que ja no poden tenir-los). No obstant això, en el cas de les parelles que tenen fills i els avis ja no treballen (i la majoria de les àvies no solen haver treballat després de l'arribada del primer fill), el paper dels avis és en molts casos central, perquè participen activament en la cria dels néts. A més, a diferència d'antany, la majoria dels noutans tenen els quatre avis per la qual cosa gairebé sempre n'hi ha almenys un que viu, viu a prop i que pot ajudar en les tasques de cura. A més si la unió d'una parella jove no és duradora, són ben rebuts si retornen a la llar paterna (fins i tot si tenen fills). Els pares i els avis dels joves actuals no van tenir famílies així.

CONCLUSIONS

L'envelliment com a resultat del desenvolupament científic i de l'estat de benestar és, sens dubte, un èxit social sense precedents. L'augment de l'esperança de vida ha provocat que les persones acabades de jubilar encara esperin viure dues dècades més, i una gran part d'aquests anys viure amb relativament bona salut. No obstant això, i de fet també com a conseqüència d'aquest augment en l'esperança de vida, el nombre de persones majors dependents continuarà augmentant. Però, si les taxes de dependència per edat disminueixen, el nombre de persones majors dependents podria augmentar més a poc a poc. Això subratlla la importància de les mesures per a promoure un envelliment actiu i reduir la dependència en l'edat tardana. Aquestes mesures no només beneficien la gent gran sinó que també contribuirien a reduir la necessitat de cura informal i serveis formals.

L'envelliment socialment actiu també significa la prolongació de la vida laboral i de la participació social després de la jubilació. Per a aconseguir això s'ha de situar l'envelliment en el centre de les agendes socials perquè la gent gran pugui ocupar el seu lloc en la societat, per exemple, per garantir un bon funcionament dels sistemes nacionals de pensions i de salut, ambdós determinants fins i tot per a l'existència del propi envelliment.

També s'han assenyalat aquí els canvis que estan tenint lloc en l'àmbit familiar, no solament en les formes de convivència, sinó també en la reestructuració del repartiment de funcions socials i familiars entre homes i dones i entre parelles amb fills petits (o famílies monoparentals) i els avis. Si pot afirmar-se que les dones es "masculinitzen" per la intensificació de les seves funcions productives i per la disminució simultània dels seus rols reproductius, també cap concloure que els homes es "feminitzen" quan experimenten els canvis exactament inversos. El que passa, simplement, és que els protagonistes de tals canvis tenen edats molt diferents: les dones que es "masculinitzen" són adultes joves, mentre majoritàriament són els homes madurs que es feminitzen. Això ho fan pel que fa a les actituds a l'ús del temps quotidià, per exemple per integrar l'espera i la paciència en activitats quotidianes com fer la compra o anar a buscar als néts al col·legi. De fet els néts poden arribar a convertir-se en una de les referències importants davant la nova situació. Molts homes jubilats tenen la sensació d'haver perdut l'oportunitat d'intervenir realment en la cria dels seus propis fills perquè, quan els van tenir, el seu rol masculí encaminava el seu temps, els seus recursos i els seus interessos en altra direcció.

Finalment, a part de l'ajuda de molts avis i àvies en la cria dels néts, la prolongació de la vida perllonga també la seva participació en el consum i en l'oci, crea un col·lectiu que gasta, viatja, viu, que no és un ens passiu sinó molt actiu. No només guanyen ells al tenir una vida activa, sinó tota la societat.

REFERÈNCIES UTILITZADES

- Blanes A. (2007), "La mortalidad en la España del Siglo XX: Análisis demográfico y territorial". Tesis Doctoral. Bellaterra (BCN): Departamento de Geografía, Universidad Autónoma de Barcelona.
- Livi Bacci M. (1989), "Historia mínima de la población mundial". Barcelona: Ariel.
- Peña M. (2007), "Madurez, divino tesoro". *El País*, 24-11-2007, 35.
- Pérez Díaz J. (2003), "La madurez de masas". Madrid: IMSERSO.
- Requena M. (1993), "Formas de familia en la España contemporánea", En: L. Garrido Medina y E. Gil Calvo, *Estrategias familiares*, Madrid: Alianza Editorial, pp. 249-270.
- Vallin J. (1995), "Espérance de vie: quelle quantité pour quelle qualité de vie?", comunicación presentada al *Congreso Europeo de Demografía*, Milan, 4-8 de septiembre, CEPED / INED.
- Van de Kaa D. (1999), "Without Maps and Compass? Towards a New European Transition Project". *European Journal of Population*, Vol. 15 (4): 309-316.
- Carreras A y Tafunell X (2004), "Historia económica de la España contemporánea". Madrid: Editorial Crítica.
- University of California, Berkeley (USA). *Human Mortality Database*. Available en <http://www.mortality.org/> (datos bajados en el 29-05-2008).

Diputació de Barcelona